

EDYTA LIS

Geneza środków solidarnościowych w prawie międzynarodowym

Genesis of solidarity measures in international law

W dokumentach międzynarodowych występuje, chociaż bardzo rzadko, określenie *solidarity*, ale nie jest ono wyjaśniane. Przykładowo zgodnie z rezolucjami Zgromadzenia Ogólnego z 19 grudnia 2001 r.¹ i 18 grudnia 2002 r.², zatytułowanymi *Promotion of a democratic and equitable international order*, solidarność jest podstawową wartością, która ma sprostać globalnym wyzwaniom poprzez sprawiedliwą dystrybucję ciężarów, zgodnie z zasadą równości i sprawiedliwości społecznej. Stanowi ona gwarancję dla tych, którzy otrzymują najmniej, iż uzyskają pomoc i wsparcie od tych, którzy otrzymują najwięcej. Zakres i rola „solidarności” są niedookreślone. W literaturze przedmiotu również nie ma jednolitej definicji tego pojęcia.³ Przedstawiciele nauki prawa międzynarodowego używają też zamiennie takich określeń, jak np.:

¹ A/RES/56/151, *Solidarity, as a fundamental value, by virtue of which global challenges must be managed in a way that distributes costs and burdens fairly in accordance with basic principles of equity and social justice and ensures that those who suffer the most benefit the least receive help from those who benefit the most*, pkt 3(f); teksty wszystkich dokumentów Organizacji Narodów Zjednoczonych (ONZ) powoływane w artykule dostępne są na stronie internetowej Organizacji: www.un.org.

² A/RES/57/213, pkt 4(f); zob. *Resolution adopted by the General Assembly of 20 December 2004*, A/RES/59/193, pkt 4(f).

³ L. B. de Chazournes, *Responsibility to Protect: Reflecting Solidarity?*, [w:] *Solidarity: A Structural Principle of International Law*, eds. R. Wolfrüm, Ch. Kojioma, „Beiträge zum ausländischen öffentlichen Recht und Völkerrecht” 2010, vol. 213, Heidelberg, New York, Springer – Verlag GmbH, s. 93–94; zob. H. Neuhold, *Common Security: The Litmus Test of International Solidarity*, [w:] *Solidarity...*, s. 193–194.

*countermeasures in general interest*⁴, *solidarity measures*⁵, *collective countermeasures*⁶, *third – party countermeasures*⁷, *multilateral sanctions*.⁸

Celem artykułu jest przedstawienie genezy koncepcji środków solidarnościowych w prawie międzynarodowym. Ściśle wiążą się z nią koncepcje: solidarności, interesu, społeczności międzynarodowej, norm *ius cogens*, zobowiązań *erga omnes*, zbrodni międzynarodowych. Każda z nich koncentruje się bowiem na wspólnych, zasadniczych wartościach istotnych dla całej społeczności międzynarodowej, a ich rozwój stanowi istotny wkład w kształtowanie się międzynarodowego porządku prawnego. Koncepcje te wyraźnie odchodzą od tradycyjnego ujmowania stosunków międzypaństwowych jako stosunków głównie bilateralnych i wprowadzają do prawa międzynarodowego hierarchię norm.⁹ W związku z tym niezbędne było ustanowienie środków, które mogłyby mieć zastosowanie w przypadku naruszenia interesu społeczności międzynarodowej – *solidarity measures*.

Ontologicznie wyraz „solidarność” wywodzi się z łacińskiego *solidum*. Pierwotnie koncepcja ta służyła zapewnieniu autonomii każdej jednostce jako obywatelowi, tj. członkowi wspólnoty. Geneza obecnego rozumienia pojęcia „solidarność” sięga okresu Rewolucji Francuskiej. W 1789 r. proklamowano Deklarację

⁴ D. Alland, *Countermeasures in General Interest*, „European Journal of International Law” 2002, vol. 13, no 5, s. 1221–1239.

⁵ M. Koskenniemi, *Solidarity Measures: State Responsibility as a New International Order?*, „British Yearbook of International Law” 2001, vol. LXXII, s. 341–356.

⁶ A/CN.4/507/Add.4, pkt. 386–406. Pojęcie to należy odróżnić od indywidualnych środków odwetowych – *countermeasures*. Terminem tym posługują się: W. Czapliński, *Kodyfikacja prawa o odpowiedzialności międzynarodowej państw*, „Studia Prawnicze” 2002, z. 4 (154), s. 40, 45–47; W. Czapliński, A. Wyrozumska, *Prawo międzynarodowe publiczne. Zagadnienia systemowe*, Warszawa 2004, s. 603; W. Czapliński, *Odpowiedzialność państwa za naruszenie umowy międzynarodowej*, „Państwo i Prawo” 2001, z. 11, s. 23–24; idem, *Kodyfikacja prawa o odpowiedzialności międzynarodowej państw*, „Studia Prawnicze” 2002, z. 4 (154), s. 45–47. Por. M. Frankowska, *Artykuły Komisji Prawa Międzynarodowego dotyczące odpowiedzialności państw – nowa forma kodyfikacji prawa międzynarodowego?*, [w:] *Prawo międzynarodowe – problemy i wyzwania. Księga pamiątkowa profesor Renaty Sonnenfeld-Tomporek*, red. J. Menkes, Warszawa 2006, s. 179, 183–185, która posługuje się terminem „kontraśrodkii” i R. Sonnenfeld, która używa terminu „przeciwsrodkii”, *Kodyfikacja odpowiedzialności międzynarodowej państwa*, „Opinie” 2002, nr 50, s. 13.

⁷ M. Dawidowicz, *Public Law Enforcement without Public Law Safeguards? An Analysis of State Practice on Third-Party Countermeasures and Their Relationship to the UN Security Council*, „British Yearbook of International Law” 2006, vol. 77, s. 333–418.

⁸ „Yearbook of the International Law Commission” [YBILC], 2000, vol. I, pkt 81, s. 311.

⁹ Szerzej na temat, czy istnieje hierarchia norm w prawie międzynarodowym, zob. w szczególności: Ch. Leben, *The Changing Structure of International Law Revisited: By Way of Introduction*, „European Journal of International Law” 1997, vol. 8, no. 3, s. 399–408; M. Koskenniemi, *Hierarchy in International Law: A Sketch*, „European Journal of International Law” 1997, vol. 8, no 4, s. 566–582; J. H. H. Weiler, A. L. Paulus, *The Structure of Changing in International Law or Is There a Hierarchy of Norms in International Law*, „European Journal of International Law” 1997, vol. 8, no 4, s. 545–565.

Praw Człowieka i Obywatela określającą podstawowe prawa osób fizycznych, a w 1793 r. Zgromadzenie Narodowe uchwaliło ustawę, na podstawie której każdemu obywatelowi (gdy zaistniała taka konieczność) zagwarantowano środki niezbędne do jego egzystencji. Początkowo uprawnienia te łączono z terminem *fraternité* (braterstwo), a następnie określano jako „solidarność”. W rezultacie w dziedzinie polityki i prawa pojawiła się nowa koncepcja.¹⁰

Pojęcie *solidarity* należy odróżniać od takiego określenia jak współpraca (*cooperation*), które oznacza, iż dwa albo więcej państw zmierza wspólnie do osiągnięcia uprzednio uzgodnionego celu. Wszystkie państwa zaangażowane we wspólne przedsięwzięcie oczekują uzyskania określonych korzyści wynikających z tej współpracy. W przypadku stosunków wynikających z zasady solidarności działania nie są podejmowane w celu uzyskania korzyści przez zainteresowane państwa i inne podmioty. Solidarności nie należy także łączyć z obowiązkiem wzajemnej pomocy, określonym w art. 49 Karty Narodów Zjednoczonych.¹¹ Wypełnienie tego zobowiązania wymaga współpracy państw członkowskich ONZ w celu wykonania rezolucji Rady Bezpieczeństwa. Działania podejmowane są w ramach organizacji międzynarodowej. Inaczej jest w przypadku inicjatyw o charakterze solidarnościowym – są one podejmowane poza strukturami organizacyjnymi, często spontanicznie. Ponadto solidarność należy też odróżnić od koncepcji bezpieczeństwa zbiorowego ONZ.¹² Rada Bezpieczeństwa posiada dyskrecjonalną władzę w ustaleniu, czy miało miejsce zagrożenie, naruszenie pokoju lub akt agresji, a także – czy i jakie należy podjąć działania?¹³

Sprawa transformacji koncepcji solidarności do prawa międzynarodowego budzi pewne wątpliwości, zwłaszcza w kontekście pogodzenia koncepcji solidarności z zasadą suwerenności państw oraz z kwestią: czy solidarność ma charakter koncepcji uniwersalnej?¹⁴

W związku z tym warto zaznaczyć, iż prawo międzynarodowe ewoluowało od pokojowego współistnienia do współpracy państw, od ochrony interesu poszczególnych państw do nadrzędności interesu społeczności międzynarodowej. Odchodzi się zatem od tradycyjnego ujmowania stosunków między państwami jako wyłącznie bilateralnych, określonych przez B. Simma jako *minimal law*.¹⁵ Bilateralizm opiera się, z jednej strony, na zasadzie suwerenności państw

¹⁰ P. Dann, *Solidarity and the Law of Development*, [w:] *Solidarity...*, s. 56–57.

¹¹ Tekst [w:] A. Przyborowska-Klimczak (oprac.), *Prawo międzynarodowe publiczne. Wybór dokumentów*, Lublin 2005, s. 5–47.

¹² Por. K. Wellens, *Revisiting Solidarity as a (Re-)Emerging Constitutional Principle: Some Reflections*, [w:] *Solidarity...*, s. 4.

¹³ L. B. de Chazournes, *op. cit.*, s. 95–97.

¹⁴ Szerzej P. Dann, *op. cit.*, s. 57–61.

¹⁵ B. Simma, *From Bilateralism to Community Interest in International Law*, „Recueil des Cours” 1994, vol. 250, s. 229; zob. B. Kingsbury, M. Donaldson, *From Bilateralism to Publicness in International Law*, [w:] *From Bilateralism to Community Interest – Essays in Honour of Bruno*

i zakazie interwencji w ich sprawy wewnętrzne, a z drugiej na zasadzie wyrażonej w art. 34 Konwencji wiedeńskiej o prawie traktatów z 1969 r.¹⁶ – *pacta tertiis nec nocent nec prosunt*, zgodnie z którą traktat nie może nakładać praw ani obowiązków na państwo trzecie bez jego zgody.¹⁷ W stosunkach bilateralnych między państwami prawo międzynarodowe nie zobowiązywało państwa do przyjęcia określonego zachowania w stosunku do ogółu, lecz w stosunku do określonego państwa lub państw, w odniesieniu do których było zobowiązane.¹⁸ W stosunkach bilateralnych, w przypadku naruszenia zobowiązania państwo, któremu przysługują określone uprawnienia, może domagać się wykonania odpowiadającego im zobowiązania.¹⁹ Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości (MTS) w opinii doradczej z 11 kwietnia 1949 r. w sprawie odszkodowania za straty poniesione w służbie Narodów Zjednoczonych (*Reparations for injuries suffered in the service of the United Nations*)²⁰ stwierdził, iż tylko strona, w stosunku do której nastąpiło naruszenie zobowiązania, może wystąpić z roszczeniem. W związku z tym wyrażany jest pogląd, iż bilateralizm stanowi przeszkodę w umacnianiu się solidarności w prawie międzynarodowym. Wskazuje bowiem na ścisłą zależność wykonywania przysługujących państwom praw od ich siły.²¹ Nie uwzględnia natomiast wspólnych wartości niezbędnych do istnienia ludzkości, które powinny być chronione bez względu na to, czy jakiegokolwiek państwo doznało bezpośrednio uszczerbku w następstwie ich naruszenia, i niezależnie od zgody państwa.²²

Obecnie istotny wpływ na kształtowanie się prawa międzynarodowego oraz procesy w nim zachodzące mają traktaty wielostronne. Stanowią one elastyczny instrument wspólnego porozumienia niezbędnego do pogodzenia interesów państw oraz koordynują działania podejmowane na arenie międzynarodowej w celu rozwiązywania problemów o charakterze globalnym. Tradycyjne stosunki bilateralne między państwami okazały się bowiem niewystarczające do rozwiązania takich kwestii, jak na przykład utrzymanie międzynarodowego poko-

Simma, eds. U. Fastenrath, R. Geiger, D. E. Khan, A. Paulus, S. von Schorlemer, Ch. Vedder, Oxford 2011, s. 80. E. Katselli Proukaki, *The Problem of Enforcement in International Law. Countermeasures, the non-injured state and the idea of international community*, Routledge, London–New York 2010, s. 11–13.

¹⁶ Tekst [w:] A. Przyborowska-Klimczak (oprac.), *op. cit.*, s. 48–76.

¹⁷ B. Simma, *Bilateralism and Community Interest in the Law of State Responsibility*, [w:] *International Law at a Time of Perplexity – Essays in Honour of Shabtai Rosenne*, eds. Y. Dinstein, M. Tabor, Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers 1989, s. 822.

¹⁸ B. Simma, *From Bilateralism...*, s. 230.

¹⁹ P. Weil, *Towards Relative Normativity in International Law?*, „American Journal of International Law” 1983, vol. 77, no. 3, s. 431.

²⁰ ICJ Reports 1949, s. 181–182.

²¹ B. Simma, *Bilateralism...*, [w:] *International...*, s. 822.

²² E. Katselli Proukaki, *The Problem...*, s. 13–14.

ju i bezpieczeństwa lub zachowanie środowiska naturalnego. Sprawy te należy odnieść do koncepcji interesu społeczności międzynarodowej w przestrzeganiu prawa międzynarodowego, a w celu ich załatwienia niezbędne są skoordynowane działania wielostronne.²³

Odnosząc się do pojęcia interesu (*interests*), należy stwierdzić, iż zazwyczaj używa się go razem z przymiotnikiem, np. interes prawny, interes polityczny itp. Ze względu na liczbę jednostek i państw istnieje wiele, różnie ujmowanych interesów w ramach społeczności krajowej i międzynarodowej. Nie oznacza to, że każdy z nich jest chroniony prawem. W prawie międzynarodowym rozróżnia się dwa rodzaje interesu – interes *pur-sang* oraz interes chroniony prawem.²⁴ Dychotomia ta została dostrzeżona w kontekście kwestii humanitarnych, m.in. w orzeczeniu MTS z 18 lipca 1966 r. w sprawie Afryki Południowo-Zachodniej (*South West Africa Cases, Ethiopia vs. South Africa, Liberia v. South Africa, Second Phase*).²⁵ Trybunał stwierdził, iż względy humanitarne nie stanowią podstawy do prowadzenia postępowania przez Trybunał ani przyznania określonych praw lub nałożenia obowiązków. MTS podkreślił, iż w postępowaniu stosuje normy prawne, a zasady moralne może uwzględnić, w przypadku gdy znajdują odzwierciedlenie w prawie. Względy humanitarne mogą być czynnikiem sprzyjającym tworzeniu prawa, ale same w sobie nie stanowią prawa. W tym kontekście wszystkie państwa mają określony interes, ale nie oznacza to, że ma on charakter prawny. Interes, by mógł stać się czymś więcej niż ideałem o charakterze moralnym lub humanitarnym, by tworzył prawnie wiążące prawa i obowiązki, musi uzyskać określoną formę prawną. W związku z tym można stwierdzić, iż interes, który nie korzysta z ochrony prawnej poprzez stosowane procedury prawne, nie może jej uzyskać poprzez organy lub instytucje stosujące lub egzekwujące prawo.²⁶

Geneza środków solidarnościowych jest ściśle związana z koncepcją społeczności międzynarodowej. Znaczenie tej koncepcji stopniowo ulegało wzmocnieniu dzięki postępowemu rozwojowi i kodyfikacji prawa międzynarodowego. Od momentu, gdy stosunki międzynarodowe kształtowane były na podstawie postanowień Traktatu westfalskiego z 1648 r. i oparte na zasadzie suwerennej równości, społeczność międzynarodowa państw zapoczątkowała rozwój prawa międzynarodowego służącego regulowaniu wzajemnych stosunków pomiędzy nimi.

²³ K. Sachariew, *State Responsibility for Multilateral Treaty Violations: Identifying the Injured State and its Legal Status*, „Netherlands International Law Review” 1988, vol. 35, s. 273.

²⁴ A. de Hoogh, *Obligations erga omnes and International Crimes. A Theoretical Inquiry into the Implementation and Enforcement of the International Responsibility of States*, Kluwer Law International 1996, s. 10–13.

²⁵ ICJ Reports 1966, s. 34.

²⁶ A. de Hoogh, *op. cit.*, s. 13.

Koncepcja ta nabrała realnego wymiaru wraz z powołaniem do życia Organizacji Narodów Zjednoczonych.²⁷

Określenie „społeczność międzynarodowa” zostało ugruntowane w języku dyplomacji i prawniczym. Wątpliwości budzi natomiast jego znaczenie i treść. Przedstawiciele nauki prawa międzynarodowego wyrażają pogląd, iż koncepcja społeczności międzynarodowej stanowi fikcję prawną.²⁸ Podkreśla się jednocześnie, że koncepcja ta jest rozpowszechniona w literaturze przedmiotu, w stosunkach międzynarodowych oraz dyplomatycznych.²⁹

Niektórzy przedstawiciele nauki prawa międzynarodowego używają zwrotu *international society*³⁰ lub społeczność międzynarodowa w kontekście systemu prawa międzynarodowego, jego podmiotów i wzajemnych relacji między nimi. Najczęściej jednak używa się go na określenie zbioru interesów, które przewyższają interesy poszczególnych państw, i które nie mogą zostać w pełni urzeczywistnione w ramach tradycyjnych stosunków bilateralnych. W tym znaczeniu elementem odróżniającym społeczność od jej elementów składowych jest jej jedność. W społeczności międzynarodowej istnieją wspólne interesy wszystkich jej członków, a także wspólne wartości i zasady postępowania. Na społeczność międzynarodową mają wpływ nie tylko czynniki wewnętrzne, ale też zewnętrzne. Odnośnie do elementów zewnętrznych, a zatem środowiska, które ma

²⁷ P. S. Rao, *The Concept of International Community in International Law, Theory and Reality*, [w:], *International Law Between Universalism and Fragmentation. Festschrift in Honour of Gerhard Hafner*, eds. I. Buffard, J. Crawford, A. Pellet, S. Wittich, The Netherlands 2008, s. 85–86.

²⁸ Zob. J. Crawford, *Responsibility to the International Community as a Whole*, dostępne na: [http://www.lcil.cam.ac.uk/Media/.../Snyderlect00\(f\).doc](http://www.lcil.cam.ac.uk/Media/.../Snyderlect00(f).doc), s. 4; opinię odrębną wyraził Sir G. Fitzmaurice w opinii doradczej dotyczącej skutków prawnych dla państw stałej obecności Afryki Południowej w Namibii (Afryka Południowo-Zachodnia) pomimo rezolucji Rady Bezpieczeństwa 276 (1970) *Legal Consequences for States of the Continued Presence of South Africa in Namibia (South West Africa) notwithstanding Security Council Resolution 276 (1970)*, ICJ Reports 1971, pkt 33, s. 241.

²⁹ D. Greig, *'International Community', 'Interdependence' and All That... Rhetorical Correctness?*, [w:] *State, Sovereignty and International Governance*, ed. G. Kreijen, Oxford 2004, s. 530; zob. D. C. Ellis, *On the Possibility of „International Community”*, „International Studies Review” 2009, vol. 11, s. 1–26.

³⁰ H. Mosler, *The International Society as a Legal Community*, „Recueil des Cours” 1974, vol. 140, s. 17–44. Por. H. Bull, *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*, London 1977: *A society of states (or international society) exist when a group of states, conscious of certain common interests and common values, from a society in the sense that they conceive themselves to be bound by a common set of rules in their relations with one another, and share in the working of common institutions*, s. 13; Y. H. Ferguson, *Hedley Bull's The Anarchical Society Revisited: States or Politics in Global Politics?*, [w:] *International Society and the Development of International Relations Theory*, ed. B. A. Roberson, London 2002 s. 184–204; T. H. Widłak, *Wspólnota międzynarodowa*, Gdańsk 2012, w szczególności s. 128–129.

wpływ na tę społeczność, nie można jednoznacznie określić, kto albo co o nich stanowi.³¹

Humphrey Waldock wskazał na istnienie zorganizowanej społeczności międzynarodowej, która zdecydowała m.in. o powołaniu Stałego Trybunału Sprawiedliwości Międzynarodowej (STSM). Podkreślił, że ani Statut³², ani Pakt Ligi Narodów nie przewidywały obowiązkowej jurysdykcji STSM. Natomiast art. 36 Statutu STSM stwarzał możliwość przyjęcia obowiązkowej jurysdykcji Trybunału poprzez złożenie deklaracji oraz powołanie się na klauzule zawarte w umowach międzynarodowych, przewidujące, w przypadku powstania sporu, jurysdykcję STSM. Kolejnym czynnikiem wskazującym na kształtowanie się społeczności międzynarodowej były zawarte w Pakcie Ligi Narodów postanowienia, w myśl których dobro jednostek jest przedmiotem zainteresowania zarówno prawa międzynarodowego, jak i wewnętrznych porządków prawnych państw. Istotne znaczenie miał zwłaszcza art. 22 Paktu dotyczący systemu mandatowego.³³ Podnoszono także, iż w ramach ONZ powołano instytucje, które stopniowo wypełniły treść koncepcji społeczności międzynarodowej, m.in. KPM, MTS oraz inne organy ONZ, które nie tylko realizują cele przewidziane w Karcie Narodów Zjednoczonych, ale także mają wpływ na rozwój koncepcji społeczności międzynarodowej, szczególnie w dziedzinie ochrony środowiska i ochrony praw człowieka.³⁴

Określając interes społeczności międzynarodowej, wskazuje się przede wszystkim na międzynarodowy pokój i bezpieczeństwo. Zapobieganie konfliktom międzynarodowym lub wewnętrznym od dawna było przedmiotem zainteresowania prawa międzynarodowego, które jest kształtowane przez interes społeczności międzynarodowej. Kolejnym czynnikiem jest solidarność pomiędzy państwami rozwiniętymi a rozwijającymi się, którą w tym kontekście można określić jako przyjęcie przez wszystkie państwa odpowiedzialności za powszechny dobrobyt. Następną dziedziną jest ochrona środowiska. Interes społeczności w ochronie środowiska nie ogranicza się do szkód transgranicznych, ale do szkodliwego lub niebezpiecznego zachowania, które zagraża istnieniu państw i istot ludzkich. W kontekście korzystania z zasobów naturalnych, interes społeczności znalazł odzwierciedlenie w koncepcji wspólnego dziedzictwa ludzkości. Ponadto interes społeczności międzynarodowej wyraża się w powszechnej ochronie praw człowieka.³⁵

³¹ B. Simma, A. L. Paulus, *The 'International Community': Facing the Challenge of Globalization*, „European Journal of International Law” 1998, vol. 9, no 2, s. 268.

³² Dz. U. z 1923 r. nr 106, poz. 839.

³³ H. Waldock, *General Course on Public International Law*, „Recueil des Cours” 1962-II, vol. 106, s. 5–19.

³⁴ P. S. Rao, *The Concept...*, s. 87–88.

³⁵ B. Simma, *From Bilateralism...*, s. 236–243.

W kontekście genezy środków solidarnościowych należy też odwołać się do takich pojęć, jak: normy *ius cogens*, zobowiązania *erga omnes*, zbrodnie międzynarodowe. Stanowią one świadectwo włączenia do prawa międzynarodowego interesu społeczności międzynarodowej.³⁶ Przedstawiciele nauki prawa międzynarodowego wyrażają pogląd, iż istota norm *ius cogens* polega na tym, iż służą one ochronie interesu społeczności międzynarodowej, wspólnego lub fundamentalnego interesu ogólnego wspólnoty.³⁷ Twierdzą oni, że koncepcja norm *ius cogens* opiera się na akceptowanych fundamentalnych i nadrzędnych wartościach systemu i w pewnym sensie jest bliska pojęciu porządku publicznego (*ordre public*) w krajowych porządkach prawnych.³⁸ Normy *ius cogens* implikują istnienie grupy podstawowych zasad prawnych wiążących wszystkie państwa wchodzące w skład społeczności międzynarodowej, we wszystkich okolicznościach.³⁹ Podkreślano ponadto, iż pojęcie *ordre public* lub *public policy* należy odróżniać od koncepcji porządku publicznego społeczności międzynarodowej (*public order of the international community*). Określenie *ordre public* oznacza ochronę podstawowych zasad, istniejących w wewnętrznym porządku prawnym państwa, przed zasadami obcymi (międzynarodowymi), których stosowanie byłoby sprzeczne z tymi wyższymi zasadami. Natomiast pojęcia *public order of the international community* zaczęto używać po drugiej wojnie światowej, w rozważaniach dotyczących norm *ius cogens* i ich wpływu na ograniczenie wolności zawierania traktatów. Na porządek publiczny społeczności międzynarodowej składają się zasady i normy, których stosowanie ma tak istotne znaczenie dla całej społeczności międzynarodowej, że wszelkie pojedyncze działania państw lub zawierane przez nie porozumienia sprzeczne z tymi zasadami nie mają mocy prawnej.⁴⁰

Konstrukcja norm *ius cogens* oznacza, iż zarówno w systemach prawnych poszczególnych państw, jak i w prawie międzynarodowym, istnieją takie normy, od których stosowania państwa i jednostki nie mogą się uchylić.⁴¹

³⁶ J. Brunnée, *International Law and Collective Concerns: Reflections on the Responsibility to Protect*, [w:] *Law of the Sea, Environmental Law and Settlement of Disputes. Liber Amicorum Judges Thomas A. Menshas*, eds. T. M. Ndiaye, R. Wolfrüm, Martinus Nijhoff Publishers 2007, s. 37.

³⁷ A. de Hoogh, *Obligations erga omnes...*, s. 45; zob. A. Wyrozumka, *Umowy międzynarodowe. Teoria i praktyka*, Warszawa, 2006, s. 407.

³⁸ M. N. Shaw, *International Law*, Cambridge 2008, s. 125–126.

³⁹ G. M. Danilenko, *Law-Making in the International Community*, Martinus Nijhoff Publishers, The Netherlands 1993, s. 211.

⁴⁰ H. Mosler, *op. cit.*, s. 33–34.

⁴¹ A. de Hoogh, *The Relationship between ius cogens, Obligations erga omnes and International Crimes: Peremptory Norms in Perspective*, „Austrian Journal of Public International Law” 1991, vol. 42, s. 185; zob. M. W. Janis, *The Nature of ius cogens*, „Connecticut Journal of International Law” 1988, vol. 3, s. 362; *International Law Commission – fifty-eighth session, Geneva, 1 May – 9 June and 3 July – 11 August 2006, Fragmentation of International Law: Difficulties Arising from the Diversification and Expansion of International Law Report of the Study Group of the International*

Pojęcie norm *ius cogens* zostało wprowadzone do prawa międzynarodowego na podstawie art. 53 Konwencji wiedeńskiej o prawie traktatów.⁴² Artykuł ten wskazuje trzy warunki uznania określonej normy za imperatywną. Po pierwsze, norma musi być przyjęta i uznana przez społeczność międzynarodową państw jako całość. Użycie zwrotu „państw jako całość” po określeniu „społeczność międzynarodowa” miało na celu podkreślenie istotnej roli państw w wyrażaniu zgody w procesie kształtowania się norm *ius cogens*.⁴³ Po drugie, od stosowania tej normy nie można się uchylić. Po trzecie, może być ona zmieniona przez inną normę powszechnego prawa międzynarodowego o tym samym charakterze.⁴⁴

Pierwszy z elementów pozwalający na identyfikację normy peremptoryjnej odwołuje się do przyjęcia i uznania normy peremptoryjnej przez społeczność międzynarodową państw jako całość. Ograniczenie to może oznaczać, że społeczność międzynarodowa obejmuje nie tylko państwa.⁴⁵ Czynnikiem ten o charakterze ilościowym odnosi się do większości państw, które utrzymują, iż pewna norma jest normą peremptoryjną.⁴⁶ Zdaniem przewodniczącego Komitetu Redakcyjnego M. K. Yasseena, warunek ten nie oznacza potrzeby uznania tej normy przez wszystkich członków społeczności międzynarodowej, ale przez znaczną większość, obejmującą najważniejszych członków tej społeczności.⁴⁷ Jak słusznie zauważył M. Ragazzi w stanowisku zaprezentowanym przez M. K. Yasseena, nie wskazywano zakresu „przyjęcia i uznania” niezbędnego do ustalenia, czy pewna norma ma charakter peremptoryjny, czy nie. Dopiero kilka lat po przyjęciu Konwencji wiedeńskiej R. Ago zaproponował, by norma peremptoryjna została przyjęta i uznana przez główne części składowe społeczności międzynarodowej, włączając w to państwa Wschodu i Zachodu, państwa rozwinięte i rozwijające się,

Law Commission, finalized by Martti Koskenniemi, [Report of the Study Group], A/CN.4/L. 682, pkt 361.

⁴² W. Czaplinski, *Concepts of ius cogens and Obligations erga omnes in International Law in the Light of Recent Developments*, „Polish Yearbook of International Law” 1997–1998, vol. 23, s. 88; K. Kawasaki, *International ius cogens in the Law of State Responsibility*, „International Law” 2007, no. 1, s. 6; idem, *A Brief Note on the Legal Effects of ius cogens in International Law*, „Hitotsubashi Journal of Law and Politics” 2006, vol. 36, s. 27; zob. C. Mik, *Ius cogens we współczesnym prawie międzynarodowym*, [w:] *Aksjologia współczesnego prawa międzynarodowego*, red. A. Wnukiewicz-Kozłowska, Wrocław 2011, s. 179.

⁴³ D. Greig, *op. cit.*, s. 533.

⁴⁴ M. Ragazzi, *The Concept of International Obligations erga omnes*, Oxford 1997, s. 51.

⁴⁵ D. Greig, *op. cit.*, s. 532.

⁴⁶ A. de Hoogh, *The Relationship...*, s. 187.

⁴⁷ Zob. B. Simma, *From Bilateralism...*, s. 290; L. Alexidze, *Legal Nature of ius cogens in Contemporary International Law*, „Recueil des Cours” 1981–III, vol. 172, s. 256–258; A. de Hoogh, *The Relationship...*, s. 187–188; A. L. Paulus, *Ius cogens in a Time of Hegemony and Fragmentation. An Attempt at a Reappraisal*, „Nordic Journal of International Law” 2005, vol. 74, s. 303; P. Weil, *op. cit.*, s. 426–427.

jak również państwa pochodzące z różnych kontynentów.⁴⁸ Należy zauważyć, iż definicję tę określono jako tautologiczną, gdyż definiuje normy poprzez skutek, jaki wywierają, w związku z tym państwa nie mogą powoływać się na naruszenie danych norm, które nie są jasne i precyzyjne.⁴⁹

Trudno jest jednoznacznie wskazać, jakie normy można określić mianem norm *ius cogens*. Najczęściej jako przykłady norm *ius cogens* podaje się zakazy: niewolnictwa, ludobójstwa, dyskryminacji rasowej, apartheidu, tortur, użycia siły, piractwa, a także prawa do samoobrony i podstawowe zasady prawa humanitarnego.⁵⁰

Należy zatem zauważyć, iż nie istnieje ugruntowana praktyka międzynarodowa odnosząca się do określonych norm *ius cogens* i dotychczas tylko w orzeczeniu z 27 czerwca 1986 r. w sprawie działalności militarnej i paramilitarnej, a także przeciwko Nikaragui (*Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua*)⁵¹, MTS bezpośrednio odniósł się do zasady zakazu użycia siły jako przykładu normy *ius cogens*. Trybunał nie stwierdził, że ta zasada ma charakter peremptoryjny, lecz powołał się na opinię stron sporu i stanowisko KPM w tej materii.⁵²

Wydaje się, iż koncepcja społeczności międzynarodowej przyczyniła się nie tylko do zmiany charakteru prawa międzynarodowego, ale także do uznania istnienia norm międzynarodowego porządku publicznego, tj. prawa zawierającego normy prawnie wiążące lub normy *ius cogens*.⁵³

Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości w 1970 r., niecały rok po włączeniu koncepcji norm *ius cogens* do Konwencji wiedeńskiej o prawie traktatów z 1969 r., w orzeczeniu w sprawie *Barcelona Traction Light and Power Company, Limited* odniósł się do zobowiązań *erga omnes*. Trybunał uznał, w kontekście ochrony dyplomatycznej, iż należy odróżnić zobowiązania państw w stosunku do społeczności międzynarodowej jako całości i od zobowiązań państwa w stosunku do innego państwa. Podkreślił, iż te pierwsze, ze względu na swój charakter, dotyczą wszystkich państw i obejmują prawa, w stosunku do których wszystkie państwa mają interes prawny w ich ochronie. MTS jako przykłady zobowiązań

⁴⁸ M. Ragazzi, *op. cit.*, s. 56. Autor podkreślił, że wszelkie przyjęte kryteria będą pomocne, biorąc pod uwagę polityczny rozwój społeczności międzynarodowej oraz treści określonej normy peremptoryjnej. *Ibidem*, s. 57.

⁴⁹ W. Czapliński, *Concepts...*, s. 88.

⁵⁰ J. Crawford, *The International Law Commission's Articles on State Responsibility: Introduction, Text and Commentaries*, Cambridge 2003, s. 246–247; zob. R. Kwiecień, *Teoria i filozofia prawa międzynarodowego. Problemy wybrane*, Warszawa 2011, s. 170; zob. komentarz do art. 50 pkt 1, YBILC 1966, vol. II, *Report of the Study Group*, pkt 374.

⁵¹ ICJ Reports 1986, pkt 190, s. 100–101.

⁵² W. Czapliński, *Concepts...*, s. 89.

⁵³ J. A. C. Salcedo, *Reflections on the Existence of Hierarchy of Norms in International Law*, „European Journal of International Law” 1997, vol. 8, no 4, s. 589–590.

erga omnes wymienił m.in.: zakaz agresji, zakaz ludobójstwa, zasady i normy dotyczące praw podstawowych jednostek, łącznie z zakazem niewolnictwa i dyskryminacji rasowej.⁵⁴

MTS dążył do bliższego określenia szczególnego rodzaju zobowiązań międzynarodowych. Zdaniem Trybunału istnieje pewna niewielka grupa zobowiązań międzynarodowych, które ze względu na znaczenie dla społeczności międzynarodowej przedmiotu ich regulacji są zobowiązaniami, których realizacją zainteresowane są wszystkie państwa. W wypadku ich naruszenia każde państwo może dochodzić odpowiedzialności prawnomiędzynarodowej od państwa, które dopuściło się popełnienia aktu sprzecznego z prawem międzynarodowym.⁵⁵ Stanowisko to różniło się od stwierdzenia zawartego w opinii doradczej MTS w sprawie odszkodowania za straty poniesione w służbie Organizacji Narodów Zjednoczonych. W opinii tej MTS stwierdził, że tylko strona zobowiązania międzynarodowego może dochodzić roszczeń w przypadku jego naruszenia.⁵⁶ Zobowiązania *erga omnes* są to natomiast takie zobowiązania, których naruszenie skutkuje powstaniem ogólnego prawa do dochodzenia roszczeń przez wszystkie państwa, które tym normom podlegają.⁵⁷

Trybunał odszedł też od stanowiska zaprezentowanego w orzeczeniu w sprawie Afryki Południowo-Zachodniej⁵⁸, w którym podkreślił, że w prawie międzynarodowym nie istnieje odpowiednik *actio popularis* i nie potwierdził istnienia interesu strony skarżącej – Etiopii i Liberii w stosunku do wypełniania zobowiązań ciążących na Afryce Południowej w świetle postanowień umowy mandatowej dla Afryki Południowo-Zachodniej.⁵⁹ Zdaniem W. Czaplińskiego, Trybunał w orzeczeniu w sprawie *Barcelona Traction* zmierzał wyłącznie do zaznaczenia, że pewne zobowiązania mają wyższą rangę, bez łączenia z tym faktem jakichkolwiek dodatkowych skutków prawnych wynikających z naruszenia takiej kategorii zobowiązań.⁶⁰ MTS w rozstrzygnięciu w sprawie *Barcelona Traction* utożsamiał

⁵⁴ ICJ Reports 1970, pkt. 33–34, s. 32; zob. A. L. Paulus, *op. cit.*, s. 306.

⁵⁵ YBILC 1976, vol. II, Part II, s. 99.

⁵⁶ ICJ Reports 1949, s. 181–182.

⁵⁷ M. Byers, *Conceptualising the Relationship between Ius Cogens and Erga Omnes Rules*, „Nordic Journal of International Law” 1997, vol. 66, no 2, s. 211, 230; M. Spinedi, *The Concept of International Crimes of State and Related Concepts*, [w:] *International Crimes of State. A Critical Analysis on the ILC’s Draft Article 19 on State Responsibility*, eds. H. H. Weiler, A. Cassese, M. Spinedi, Walter de Gruyter, Berlin–New York 1989, s. 136. Warto nadmienić, że Autorka wskazała, iż sformułowanie zobowiązania *erga omnes* ma więcej niż tylko jedno znaczenie.

⁵⁸ ICJ Reports 1966, s. 6 i n.

⁵⁹ A. de Hoogh, *The Relationship...*, s. 192–193; zob. idem, *Obligations erga omnes...*, s. 49–53. Por. M. Ragazzi, *op. cit.*, s. 210–214. Autor stwierdził, że zakres, w jakim *dictum* orzeczenia w sprawie *Barcelona Traction* zmieniło stanowisko MTS w tej materii, jest kwestią sporną. Zdaniem M. Ragazziego obie koncepcje, mimo że pod pewnymi względami są ze sobą związane, to jednak są różne i niezależne od siebie (s. 211–212).

⁶⁰ W. Czapliński, *Odpowiedzialność państwa...*, s. 105.

zobowiązania w odniesieniu do społeczności międzynarodowej jako całości ze zobowiązaniami wobec wszystkich państw, którym odpowiadają określone prawa. Wydaje się, że stanowisko to wynikało z przekonania o nieograniczonym charakterze społeczności międzynarodowej.⁶¹

Stanowisko MTS w sprawie *Barcelona Traction* zostało potwierdzone w kilku innych orzeczeniach. Jako przykład można wskazać sprawę francuskich prób z bronią jądrową na Pacyfiku z 1974 r. (*Nuclear Tests*), w której Trybunał, analizując jednostronne oświadczenia strony francuskiej, uznał, że zostały one dokonane publicznie, *erga omnes* i są prawnie wiążące.⁶² W sprawie Timoru Wschodniego z 1995 r.⁶³ Trybunał uznał słuszność twierdzenia Portugalii, że prawo narodów do samostanowienia ma charakter *erga omnes*.⁶⁴ Sędzia Ch. Weeramantry w dość śmiałej, ale dającej pełniejsze wyjaśnienie orzeczenia, opinii odrębnej⁶⁵ stwierdził, że na prawa *erga omnes* składa się seria oddzielnych praw *erga singulum*, które w żaden sposób nie są od siebie zależne. W przypadku naruszenia zobowiązań ciężących na jakimkolwiek państwie, prawa, które skutkują *erga omnes*, stają się przeciwstawialne *erga singulum* w stosunku do niego. Twierdzenie, że udział Indonezji w postępowaniu jako strony jest niezbędny do orzeczenia o naruszeniu zobowiązania przez Australię, jest przeszkodą w praktycznym zastosowaniu koncepcji zobowiązań *erga omnes*.⁶⁶ W sprawie dotyczącej zastosowania Konwencji o zapobieganiu i karaniu zbrodni ludobójstwa z 1948 r.⁶⁷ Trybunał stwierdził w 1996 r., że prawa i obowiązki ujęte w tej Konwencji są prawami i zobowiązaniami *erga omnes*.⁶⁸ W opinii doradczej z 2004 r. w sprawie skutków prawnych budowy muru na terytorium okupowanej Palestyny, MTS podkreślił, że niektóre zobowiązania naruszone przez Izrael są zobowiązaniami *erga omnes*. Zaliczył do nich prawo narodu palestyńskiego do samostanowienia oraz zobowiązania Izraela wynikające z międzynarodowego prawa humanitarnego. Trybunał określił także

⁶¹ G. Gaja, *Obligation erga omnes, International Crimes and ius cogens: A Tentative Analysis of Three Related Concepts*, [w:] *International Crimes of State...*, s. 152. Autor uważa także, że koncepcja zobowiązań *erga omnes* powinna odnosić się do zobowiązań, których dotyczy, a nie uniwersalnej natury norm, które nakładają takie zobowiązania. G. Gaja uzasadnił to tym, że we współczesnej społeczności międzynarodowej wiele norm należących do powszechnego prawa międzynarodowego nie ma charakteru uniwersalnego (*ibidem*, s. 153).

⁶² ICJ Reports 1974, s. 269.

⁶³ ICJ Reports 1995, s. 90.

⁶⁴ *Ibidem*, s. 102.

⁶⁵ S. Rosenne, *Some Reflections erga omnes*, [w:] *Legal Visions of the 21st Century: Essays in Honour of Judge Christopher Weeramantry*, ed. A. Anghie, G. Sturgess, The Hague–London–Boston 1998, s. 510.

⁶⁶ ICJ Reports 1995, s. 172.

⁶⁷ Dz. U z 1952 r. nr 2, poz. 9.

⁶⁸ ICJ Reports 1996, pkt 31.

skutki prawne dla państw trzecich, wynikające z naruszenia przez Izrael pewnych zobowiązań.⁶⁹

W rezolucji z 2005 r. Instytut Prawa Międzynarodowego stwierdził, że zobowiązania *erga omnes* są to takie, które wiążą wszystkie państwa w celu ochrony podstawowych wartości społeczności międzynarodowej. Jako przykłady zobowiązań *erga omnes* podał: zakaz agresji i ludobójstwa, zobowiązania dotyczące ochrony praw podstawowych, prawa do samostanowienia, środowiska.⁷⁰ Należy podkreślić, iż Instytut Prawa Międzynarodowego odniósł się zwłaszcza do charakteru zasad tkwiących u podstaw zobowiązań *erga omnes*. Przedstawił dodatkowe skutki wynikające z naruszenia norm przynależnych społeczności międzynarodowej.⁷¹

Koncepcja zobowiązań *erga omnes*, zobowiązań w stosunku do społeczności międzynarodowej wyraża ideę, zgodnie z którą wszystkie państwa mają interes prawny do podjęcia określonych aktów w wypadku naruszenia tego rodzaju zobowiązań, mimo że nie zostały bezpośrednio dotknięte przez to naruszenie.⁷² Kryterium, które pozwala stwierdzić, czy dane zobowiązanie ma charakter *erga omnes*, sprowadza się zwykle do ustalenia, czy wynika ono z zasad przyjętych i uznanych przez społeczność międzynarodową.⁷³

⁶⁹ ICJ Reports 2004, pkt 155; zob. pkt. 156–157 oraz krytyczną ocenę wniosku MTS przez R. Higgins. W opinii odrębnej uznała ona, że określenie pewnych zobowiązań jako *erga omnes* nie ma większego znaczenia dla ustalenia, czy konkretne zobowiązanie powstało dla państwa trzeciego. Powołując się na komentarz KPM odnośnie do Artykułów o odpowiedzialności prawnomiędzynarodowej państw za akty sprzeczne z prawem międzynarodowym, uznała, iż Komisja słusznie stwierdziła, że istnieją prawa, w których ze względu na ich znaczenie wszystkie państwa mają interes prawny w ich ochronie. Nie przekłada się to w żaden sposób na nałożenie określonych zobowiązań na państwo trzecie. Nie zgodziła się także ze stanowiskiem Trybunału dotyczącym przypisania przez Trybunał charakteru *erga omnes* zobowiązaniom wynikającym z międzynarodowego prawa humanitarnego. Podkreśliła, iż ich wiążący charakter wynika z tego, iż są to normy prawa zwyczajowego. Krytycznie odniosła się także do powołania się przez MTS, w pkt. 155 opinii doradczej, na orzeczenie w sprawie *Barcelona Traction*, twierdząc, iż *The Court's celebrated dictum in Barcelona Traction, Light and Power Company Limited, Second Phase (Judgment, I.C.J. Reports 1970, p. 32, para. 33) is frequently invoked for more than it can bear. Regrettably, this is now done also in this Opinion, at paragraph 155. That dictum was directed to a very specific issue of jurisdictional locus stundi*, ICJ Reports 2004, pkt. 37, 39, s. 216–217. Por. opinię odrębną sędziego P. H. Kooijmans, ICJ Reports 2004, w szczególności pkt. 40, 46, 47, s. 231–233.

⁷⁰ *Fifth Commission, Obligation and Rights erga omnes in International Law, resolution Obligation erga omnes in International Law, Justitia at Pace, Institut de Droit International, Krakow Session 2005*; tekst dostępny: www.idi-iil.org/idiE/.../2005_kra_01_en.pdf; zob. R. Kwiecień, *op. cit.*, s. 171–172.

⁷¹ J. Crawford, *Responsibility for Breaches of Communitarian Norms: an Appraisal of Article 48 of the ILC Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts*, [w:] *From Bilateralism...*, s. 239.

⁷² A. de Hoogh, *Obligations erga omnes...*, s. 68–69.

⁷³ *Ibidem*, s. 69.

Instytucja zobowiązań *erga omnes* w znaczeniu powoływanym przez MTS wiązała się z wcześniejszymi rozstrzygnięciami dotyczącymi praw państwa trzeciego do dochodzenia odpowiedzialności międzynarodowej w sytuacji naruszenia tych praw. Po raz pierwszy prawo państwa „pośrednio poszkodowanego” było przedmiotem rozważań STSM w 1923 r., w sprawie parowca *Wimbledon*⁷⁴, w której Trybunał uznał prawo Wielkiej Brytanii, Francji, Japonii, Włoch do wniesienia roszczenia przeciwko Niemcom za naruszenie statusu Kanału Kilońskiego.⁷⁵

Postulowana hierarchia norm znalazła odzwierciedlenie w pracach Komisji Prawa Międzynarodowego, dotyczących odpowiedzialności prawnomiędzynarodowej państwa w odniesieniu do pojęcia zbrodni międzynarodowych.⁷⁶ Sprawoz-

⁷⁴ PCIJ 1923, Series A, nr 1, s. 20.

⁷⁵ W. Czaplinski, *Concepts...*, s. 90.

⁷⁶ *Ibidem*, s. 91. Szerzej E. J. de Aréchaga, *International Law in the Past Third of a Century*, „Recueil des Cours” 1978-I, s. 273–275; D. Bodansky i R. Crook, *Symposium: The ILC’s State Responsibility Articles. Introduction and Overview*, „American Journal of International Law” 2002, vol. 96, no 4, s. 784–785; D.W. Bowett, *Crimes of State and the 1996 Report of the International Law Commission on State Responsibility*, „European Journal of International Law” 1998, vol. 9, no 1, s. 163–174; P. M. Dupuy, *The International Law of State Responsibility: Revolution or Evolution?*, „Michigan Journal of International Law” 1989, vol. 11, no 1, s. 107–109; P. M. Dupuy, *A General Stocktaking of the Connection between the Multilateral Dimension of Obligations and Codification of the Law of Responsibility*, „European Journal of International Law” 2002, vol. 13, no 5, s. 1053–1081; G. Gilbert, *The Criminal Responsibility of States*, „International and Comparative Law Quarterly” 1990, vol. 39, issue II, s. 343–369; N. H. B. Jørgensen, *The Responsibility of States for Internationally Crimes*, Oxford 2003; T. Meron, *Is International Law Moving towards Criminalization?*, „European Journal of International Law” 1998, vol. 9, no 1, s. 18–32; G. Nolte, *From Dionisio Anzilotti to Roberto Ago: The Classical International Law of State Responsibility and the Traditional Primacy of a Bilateral Conception of Inter-state Relations*, „European Journal of International Law” 2002, vol. 13, no 5, s. 1095–1098; A. Pellet, *Can a State Commit a Crime? Definitely, Yes!*, „European Journal of International Law” 1999, vol. 10, no 2, s. 425–434; A. Pellet, *The New Draft Articles of the International Law Commission on the Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts: A Requiem for States Crime?*, „Netherlands Yearbook of International Law” 2001, vol. 32, s. 56–79; P. S. Rao, *Comments on Article 19 of the Draft Articles on State Responsibility Adopted by the International Law Commission*, „Indian Journal of International Law” 1997, vol. 37, no 4, s. 673–676; G. Abi-Saab, *The Uses of Article 19*, „European Journal of International Law” 1999, vol. 10, no 2, s. 339–351; L. A. Sicilianos, *The Classification of Obligations and the Multilateral Dimension of the Relations of International Responsibility*, „European Journal of International Law” 2002, vol. 13, no 5, s. 1127–1131; B. Simma, *From Bilateralism...*, s. 301–321; M. Spinedi, *From One Codification to Another: Bilateralism and Multilateralism in the Genesis of the Codification of the Law of Treaties and the Law of State Responsibility*, „European Journal of International Law” 2002, vol. 13, no 5, s. 1115–1125; P. Weil, *Towards Relative Normativity in International Law?*, „American Journal of International Law” 1983, vol. 77, no 3, s. 423–430; H. H. Weiler, A. Cassese, M. Spinedi (eds), *op. cit.*; C. Tomuschat, *International Law: Ensuring the Survival of Mankind on the Eve of a New Century*, „Recueil des Cours” 1999, vol. 281, s. 84–85, 289–291; V. Vadaplas, *Codification of the Law of International Responsibility by the International Law Commission: Breach of International Law and its Consequences*, „Polish Yearbook of International Law” 1997–1998, vol. 23, s. 44–49; M. Weisburd, *International Crimes*

dawca R. Ago w swoim V raporcie⁷⁷ zaprezentował koncepcję zbrodni międzynarodowych. W 1976 r. KPM w art. 19 Artykułów przyjęła istnienie odrębnej kategorii, szczególnie poważnych naruszeń prawa międzynarodowego, określając je mianem zbrodni międzynarodowych.⁷⁸ W świetle art. 19 definicja zbrodni międzynarodowych obejmowała trzy elementy: 1) popełnienie aktu międzynarodowo bezprawnego; 2) akt ten wynika z naruszenia zobowiązania międzynarodowego, które ma zasadnicze znaczenie dla ochrony podstawowych interesów społeczności międzynarodowej; 3) akt musi zostać uznany za zbrodnię przez społeczność międzynarodową jako całość.⁷⁹ W ostatecznej wersji Artykułów o odpowiedzialności państwa za akty sprzeczne z prawem międzynarodowym⁸⁰ koncepcja zbrodni międzynarodowych została zastąpiona pojęciem „poważnych naruszeń zobowiązań wynikających z peremptoryjnych norm prawa międzynarodowego”.

Kwestie te są regulowane w rozdz. III Artykułów, gdzie wskazano, kiedy naruszenie będzie poważne (art. 40) oraz określono szczególne skutki prawne takich naruszeń.⁸¹ W art. 40 KPM wyraźnie odwołała się do koncepcji norm peremptoryjnych powszechnego prawa międzynarodowego. Wadę tego rozwiązania stanowi brak definicji norm imperatywnych powszechnego prawa międzynarodowego, co powoduje konieczność odwołania się do art. 53 Konwencji wiedeńskiej o prawie traktatów. Konwencja z 1969 r. definiuje normy peremptoryjne w kategoriach ich konsekwencji w dziedzinie prawa traktatów. Artykuł 53 odnosi się do społeczności międzynarodowej państw, natomiast projekt KPM (art. 42 (b)) – do społeczności międzynarodowej. Koncepcja norm peremptoryjnych obejmuje nie tylko normy fundamentalne dla społeczności międzynarodowej, co stanowi ich cechą właściwą w prawie dotyczącym odpowiedzialności państw, ale także odnosi się do norm, bez których żaden porządek prawny nie mógłby funkcjonować.⁸² Należy zauważyć, iż w art. 40 nie zdefiniowano i nie podano przykładów norm peremptoryjnych.⁸³ Komentarz odsyła w tym zakresie do art. 53 Konwencji wiedeńskiej o prawie traktatów. Podane przez KPM przykłady nie ograniczają się tylko do tych powoływanych w komentarzu do art. 53 Konwencji, bowiem wska-

of States: The Decay of an Idea, „Polish Yearbook of International Law” 1997–1998, vol. 23, s. 51–67; E. Wyler, *From ‘State Crime’ to Responsibility for ‘Serious Breaches of Obligations under Peremptory Norms of General International Law’*, „European Journal of International Law” 2002, vol. 13, no 5, s. 1147–1160.

⁷⁷ YbILC 1976, vol. II, Part I, s. 24–54.

⁷⁸ W. Czapliński, *Kodyfikacja...*, s. 42–45.

⁷⁹ A. Pellet, *Can a State...*, s. 427.

⁸⁰ Tekst Artykułów z komentarzem, [w:] *Report of the International Law Commission on the work of its fifty-third session (23 April–1 June and 2 July–10 August 2001), Doc. A/56/10, initially distributed as Official Records of the General Assembly, Fifty-sixth Session, Supplement No. 10*, [w:] YBILC 2001, vol. II, Part II, s. 20–143; zob. A/RES/56/83.

⁸¹ Szerzej zob. komentarz do rozdz. III, s. 110–112.

⁸² A. Pellet, *The New Draft...*, s. 64–65.

⁸³ W. Czapliński, *Kodyfikacja...*, s. 43.

ziano dodatkowo na zakaz tortur, zasadę samostanowienia i podstawowe normy prawa humanitarnego.⁸⁴

Wyrażany jest też pogląd, iż zobowiązania *erga omnes* i normy *ius cogens* można porównać do dwóch stron tej samej monety, co oznacza, że istnieją normy prawa międzynarodowego, które dotyczą wszystkich państw. Zobowiązania *erga omnes* wynikają z norm, których przestrzeganie pozostaje w interesie społeczności międzynarodowej jako całości. Natomiast normy *ius cogens* nadają normom prawnym szczególnie daleko sięgające skutki prawne.⁸⁵ Normy *ius cogens* różni od zobowiązań *erga omnes* ich moc prawna, bowiem w przypadku kolizji z innymi normami mają przed nimi pierwszeństwo. Natomiast zobowiązania *erga omnes* określają zakres stosowania prawa oraz skutki proceduralne wynikające z tego stosowania.⁸⁶ Należy podkreślić, iż wzajemne relacje pomiędzy normami *ius cogens* a zobowiązaniami *erga omnes* nie zostały wyraźnie ustalone w orzecznictwie STSM i MTS.⁸⁷ Nie określono, w jaki sposób dana norma uzyskuje status normy *ius cogens*, dlaczego i kiedy tworzy zobowiązania *erga omnes* i jakie skutki prawne z tego wynikają.⁸⁸ Różnica pomiędzy nimi sprowadza się do rozłożenia pewnych elementów w odniesieniu do chronionego dobra lub wartości.⁸⁹ W komentarzu wprowadzającym do rozdziału III, cz. II stwierdzono, że normy peremptoryjne powszechnego prawa międzynarodowego skupiają się na zakresie i pierwszeństwie, jakie przysługuje pewnej grupie fundamentalnych zobowiązań. Zobowiązania przynależne społeczności międzynarodowej jako całości koncentrują się wokół interesu prawnego wszystkich państw w ich wypełnianiu.⁹⁰

G. Gaja podczas konferencji we Florencji w 1984 r., dotyczącej problematyki odpowiedzialności i koncepcji zbrodni państwa, przedstawił analizowane koncepcje w postaci trzech kół współśrodkowych. Największe z nich stanowią zobowiązania *erga omnes*, mniejsze normy *ius cogens*, a najmniejsze – zbrodnie międzynarodowe.⁹¹

⁸⁴ Zob. W. Czaplinski, *Odpowiedzialność państwa...*, s. 107; komentarz do art. 40, pkt. 4–5, s. 112–113.

⁸⁵ N. H. B. Jørgensen, *op. cit.*, s. 97; B. Simma, *From Bilateralism...*, s. 300.

⁸⁶ *Report of Study Group*, pkt 380.

⁸⁷ J. Crawford, *Multilateral Rights and Obligations in International Law*, „Recueil des Cours” 2006, vol. 319, s. 415.

⁸⁸ M. Cherif Bassiouni, *International Crimes: Ius Cogens and Obligatio Erga Omnes*, „Law and Contemporary Problems” 1996, vol. 59, no 4, s. 73; tekst dostępny na stronie internetowej <http://www.law.duke.edu/journals/lcp/>

⁸⁹ L. A. Sicilianos, *op. cit.*, s. 1136; B. Simma, *From Bilateralism...*, s. 300.

⁹⁰ Komentarz do rozdz. III, pkt 7, s. 111-112.

⁹¹ N. H. B. Jørgensen, *op. cit.*, s. 97; zob. M. Byers, *op. cit.*, s. 212; G. Gaja, *op. cit.*, s. 159; A. Gattini, *A Return Ticket to ‘Communitarism’, Please*, „European Journal of International Law” 2002, vol. 13, no 5, s. 1184; S. Rosenne, *The Perplexities of Modern International Law*. „Recueil

W. Czapliński analizując wzajemne relacje pomiędzy normami *ius cogens*, zobowiązaniami *erga omnes* i zbrodniami międzynarodowymi doszedł do wniosku, że normy *ius cogens* odnoszą się do zbrodni międzynarodowych, co oznacza krok wstecz w odniesieniu do art. 53 Konwencji wiedeńskiej o prawie traktatów. Katalogi norm peremptoryjnych, zobowiązań *erga omnes* i zbrodni międzynarodowych korespondują ze sobą.⁹² Podkreślił także, iż co do zasady wszystkie normy peremptoryjne są skuteczne *erga omnes*, ale odwrotna zależność nie zawsze jest prawdziwa.⁹³

Każde z tych pojęć stanowiło pewnego rodzaju wyzwanie dla członków społeczności międzynarodowej i miało pomóc w poszukiwaniu środków zmierzających do ochrony jej żywotnych interesów.

Przyjęcie koncepcji istnienia wyższych hierarchicznie norm prawa międzynarodowego, od których stosowania nie można się uchylić, oraz koncepcji interesu prawnego, który należy do wszystkich państw, wywarło istotny wpływ na zakres prac Komisji Prawa Międzynarodowego w dziedzinie kodyfikacji odpowiedzialności prawnomiędzynarodowej państwa, w szczególności w kontekście ustalenia: skutków prawnych popełnienia aktu niezgodnego z prawem międzynarodowym, ciężaru naruszenia, podmiotów uprawnionych do dochodzenia odpowiedzialności. Poglądy te stanowiły fundament koncepcji stosowania w imieniu społeczności międzynarodowej *collective countermeasures – solidarity measures*, tzn. środków podejmowanych przez państwo(-a), które nie doznało(-y) bezpośredniego uszczerbku, w celu ochrony wspólnego interesu społeczności międzynarodowej.⁹⁴ Koncepcja *countermeasures*, którą posługuje się państwo nieposzkodowane, jest związana z prezentowanymi przez przedstawicieli nauki prawa międzynarodowego poglądami, że nie wszystkie naruszenia prawa międzynarodowego mają tę samą wagę, znaczenie i skutek.⁹⁵

des Cours” 2001, vol. 291, s. 404; M. Spinedi, *The Concept...*, s. 135–138; YBILC 1976, vol. II, Part II, s. 119–120.

⁹² W. Czapliński, *Concepts...*, s. 91; K. Randall, *Universal Jurisdiction under International Law*, „Texas Law Review” 1988, vol. 66, no 4, s. 830. Należy mieć na uwadze, że właściwie nie istnieje ustalony katalog zobowiązań *erga omnes* lub norm *ius cogens*.

⁹³ W. Czapliński, *Odpowiedzialność państwa...*, s. 105; zob. *Report of the International Law Commission fifty-eighth session, 1 May–9 June and 3 July–11 August 2006*, s. 421. M. Cherif Bassiouni twierdzi, że przyjęcie tak uproszczonego sformułowania, że normy *ius cogens* skutkują zobowiązaniami *erga omnes*, powoduje powstanie błędnego koła. To, co stanowi zobowiązania *erga omnes*, jest normą *ius cogens* i jeżeli jest normą *ius cogens*, to jest skuteczne *erga omnes*. Autor podkreślił, że trudno jest dokonać rozróżnienia pomiędzy tym, co stanowi ogólną normę tworzącą zobowiązania tak oczywiste, że uzyskują status norm *ius cogens* i takie normy *ius cogens*, że są skuteczne *erga omnes*, tzn. że wiążą wszystkie państwa. *Ibidem*, s. 72.

⁹⁴ E. Katselli Proukaki, *The Problem...*, s. 55.

⁹⁵ *Idem*, *Countermeasures...*, s. 2.

SUMMARY

The aim of this article is to analyze genesis of solidarity measures in international law. The right to use solidarity measures has become an integral part of the international legal order. This paper starts with an analysis of the notions, which are closely linked to genesis of solidarity measures such as: solidarity, interest, international community, and the ideas such as: *ius cogens* norms, obligations owed to the international community as a whole and international crimes of states. That is why this study focuses on the question of evolution of these notions and ideas of *ius cogens* norms, obligations owed to the international community as a whole and international crimes of states. The emphasis was laid on the similarities between *ius cogens* norms, obligations *erga omnes* and international crimes of states, because they all protect the interests of the international community. What is more *ius cogens* norms and obligations *erga omnes* often overlap. However, these conceptions are not identical. Furthermore, it was demonstrated that not all international norms are of the same gravity or significance, because of the nature of the rights they seek to protect. Hence recognition of the conception of higher norms and the idea of legal interests that belong to all states has influenced work of the International Law Commission on the codification of state responsibility. It led to the origin of the idea of *collective countermeasures – solidarity measures* taken by other than aggrieved state in order to protect international community interests.